

perifèria

Número 18(2), diciembre 2013

<http://revistes.uab.cat/periferia>***Els amazics del Marroc: de la invisibilitat social a la reivindicació col·lectiva***Yolanda Aixelà - Institució Milà i Fontanals, CSIC¹**Resumen**

El present article fa una aproximació als amazics del Marroc, posa de relleu algunes de les seves especificitats, i mostra convergències i divergències amb els àrabs. El text posa de relleu que la invisibilitat que s'ha produït a nivell de l'Estat des del període post-colonial, està sent corregida en l'actualitat fruit de les reivindicacions socioculturals.

Abstract

This article offer an introduction of Morocco's Amazighs, highlights some of their specificities, and shows convergences and divergences with the Arabs. The text outlines the invisibility that occurred at the state level in the postcolonial period, and indicates that it is currently being revised as a result of sociocultural claims.

Amazics del Marroc

El grup amazic més nombrós del nord d'Àfrica es troba al Marroc, si bé no es disposa de dades demogràfiques precises². Segons Chaker (1998:14), les xifres sobrepassen els 12 milions de persones. Al seu parer, els amazics representarien com a mínim el 40% de la població marroquina, si bé pensa que en realitat s'apropen al 50%³.

¹ Enviar correspondència a: Yolanda Aixelà, yaixela@imf.csic.es.

² Aquest article s'integra en la producció científica del projecte I+D "La gestión de la diversidad cultural y el impacto sociopolítico de las migraciones transnacionales en dos ex-colonias españolas: Guinea Ecuatorial y Marruecos". Investigador responsable: Y. Aixelà. (HAR2011-22752).

³ Les dades de Chaker (1998:14) mostren que Algèria el segueix amb més de 6 o 7 milions de persones –entre el 25% i el 30% de la població del país– (a la Cabília, l'Aurès i el Mzab, i uns pocs milers a Djebel Bissa, Cheoua, Ourgla-Ngouça, etc). Després ens trobaríem amb el gran grup tuareg (prop del milió de persones) que viu entre diversos països de la zona sahariana-saheliana ja que se situen a Níger, Mali, Algèria (Hoggar, Ajjer), Líbia (Ajjer), Burkina Fasso (Udalen) i Nigèria. La resta de la població amazic s'ubica en altres països: a Tunísia hi ha unes 50.000 persones (a l'illa de Gerba, a Matmata i a Krumirie),

perifèria

Número 18(2), diciembre 2013

<http://revistes.uab.cat/periferia>

Les poblacions amazics del Marroc ocupen el Rif, l'Atlas Mitjà, l'Alt Atlas, l'Antiatles i el Sous, tres regions rurals i apartades entre sí. No obstant, aquesta inicial territorialització dels amazics s'ha vist transformada per les migracions internes que es van iniciar en temps de la colonització i que van propiciar la seva arribada a contextos urbans fet que, probablement, hauria d'haver facilitat una visualització social més gran tal com autors com Adam (1975) van constatar. De fet, les xifres d'urbanització són clares des de l'últim tram del període colonial i una bona part d'aquestes migracions són berebers. Segons M'Rabet (1993:91) i la *Direction de la Statistique del Marroc* (1990): al 1952, 2 milions de persones vivien a contextos urbans; al 1960 eren 3,4 milions (d'un total d'11,6); al 1971 eren 5,4 milions (d'un total de 15,4); al 1982 eren 8,7 milions (d'un total de 20,4); i al 1991 eren 12,8 milions (d'un total de 24,5 milions de persones).

Una distinció remarcable: la llengua

Són nombroses les característiques que construeixen la identitat dels amazics, però el factor lingüístic és molt distintiu donat que la resta d'aspectes diferenciadors són menys fiables per identificar-los com a grup de forma precisa (Brown 1976:7), sigui perquè els d'elements distintius depenen de la seva pràctica, perquè poden ser practicats per altres grups ètnics, o perquè els costums poden rebre molts préstecs d'altres grups com els àrabs. El propi Rosen (1984:26) havia afirmat: "*earlier it was noted that Moroccans distinguish between Berbers and Arabs and that, as both analytic and indigenous categories, these distinctions make sense predominantly as linguistic categories since the customs and practices of each overlap and intertwine greatly*". Dit això, cal afegir que recerques més recents com la de K. Hoffman (2006) mostren els canvis que s'estan produint en les pràctiques lingüístiques dels amazics, homes i dones, en contextos rurals i urbans, que fan pensar que amb el pas dels anys l'ús de la llengua amazic es reduirà davant de l'ús del *dariyya*

a Líbia (a la Tripolitana: Djebel Nefussa i Zaouara), a Egipte entre 5.000 i 10.000 persones (a l'oasi de Siwa) i al sud de Mauritània entre 5.000 i 10.000 persones més (els zenaga).

perifèria

Número 18(2), diciembre 2013

<http://revistes.uab.cat/periferia>

(l'àrab marroquí), fenomen que dificultarà així la identificació ètnica només per la llengua.

Al Marroc es parlen tres varietats lingüístiques de l'amazic: el *tarifit* al Rif, al nord del país; el *tamazic* a l'Atles Mitjà, l'Antiàtles i una part de l'Alt Atlas al centre del Marroc; i el *tashilhit* a part de l'Alt Atlas, Anti-Atlas i Sous. Totes tres llengües estan sent uniformitzades a nivell escrit per la normalització lingüística que l'*Institut Royal de la Culture Amazighe* (IRCAM) ha posat en marxa. Aquesta és la primera iniciativa d'incorporar la llengua amazic a l'Estat, i ha triat la grafia *tifinac* com a vehicle per facilitar l'escolarització en amazic (Boukouss 2005).

Ara bé, el fet que la diversitat lingüística dels amazics al nord d'Àfrica sigui notable⁴ pot dificultar la normalització de la llengua. De fet, el *tamazic* és una llengua d'origen camítico-semític, que mai no ha estat escrita de manera sistemàtica sinó que s'ha transmès de manera oral, encara que hi ha constància escrita en grafia *tifinac* des de fa aproximadament 6.000 anys.

Parentiu

El sistema de parentiu amazic del Marroc és patrilineal⁵, patrilocal, d'endogàmia preferencial (només en el cas dels rifenys marroquins) i de família extensa: la seva filiació és masculina, els nous enllaços s'estableixen a la comunitat del marit, els rifenys marroquins prefereixen un matrimoni entre cosins germans paterns (preferible però no representatiu en termes estadístics), i gaudeixen d'una forta cohesió de parents afins i consanguinis. També els caracteritza que, en general, les dones tenen un reconeixement social més ampli que les seves conciutadanes àrabs, per exemple en aspectes familiars i en una major mobilitat espacial facilitada pel fet de viure en comunitats habitades per persones amb vincles de parentiu. Això explica que a principi del segle xx, alguns berebers marroquins no estiguessin d'acord en que les

⁴ Per exemple, a Algèria, es parla, entre altres llengües, el cabilenc a la Cabília, el txauia a l'Aurès, el mozabí al Mزاب, l'ourglí a Ourgla, etc.

⁵ La coneguda excepció és la dels tuaregs matrilineals.

perifèria

Número 18(2), diciembre 2013

<http://revistes.uab.cat/periferia>

seves dones prenguessin un marit àrab per espòs, tal com relatava Westermarck (1914), situació que s'ha anat repetint al llarg del temps.

En qualsevol cas, el matrimoni és un dels aspectes més importants del parentiu ja que reforça els vincles de consanguinitat i d'aliança. En el cas de l'endogàmia preferencial dels rifenys, sovint es pactava per raons sociopolítiques, per rivalitats econòmiques o per evitar la fragmentació patrimonial i evitar així que els fills de les dones heretessin els bens de la família. El-Harras (1987:130), que citava a Alahyane (1986), recordava com els Akhasi, més que voler reforçar la coherència interna del llinatge, volien segellar unes aliances externes imprescindibles per a la seva subsistència.

Dret

El dret consuetudinari amazic, *urf*, transmès oralment de generació en generació i perpetuat en gran part dels *taqbilt* (tribus), era una justícia impartida per la *jama'a* (assemblea, que podia ser del poblat, de la fracció o de la tribu) representada per un col·lectiu d'homes sovint ancians. Aquest corpus legislatiu convivia amb el *fiqh* (dret islàmic) fins l'homogeneïtzació jurídica que es va dur a terme després de la Independència marroquina de 1956, moment en què s'establiria el codi familiar Mudawana (aprovat al 1958 i fonamentat en el dret arabo-islàmic) com el codi jurídic d'obligat compliment per a tots, àrabs i berebers.

Cal assenyalar que el règim jurídic amazic ha estat històricament molt divers i molt desconegut fins que interventors colonials i investigadors desplaçats el recolliren. Si destaquem la gran quantitat de varietats lingüístiques de l'amazic al nord d'Àfrica com una de les característiques més riques, caldria posar de relleu que l'esfera del dret era encara molt més àmplia en el període precolonial i colonial perquè hi podia haver notables diferències jurídiques dins d'una mateixa regió.

perifèria

Número 18(2), diciembre 2013

<http://revistes.uab.cat/periferia>

Ara bé, la possible transcripció de l'*urf* es feia a l'àrab: aquesta llengua, ensenyada a les mesquites, ha estat la principal del país per la qual cosa alguns dels *qanun*⁶ del dret amazic s'hi han transcrit. Una prova la trobem a l'obra de Blanco Izaga (1939) *La ley rifeña* que recull alguns *qanun* molt influents d'aquesta regió.

Pràctiques musulmanes

Al Marroc coexisteix un islam ortodox i oficial centrat en l'Alcorà i les mesquites, i un islam heterodox i popular expressat amb el culte dels sants. Ambdós s'expressen tant en àmbits urbans com rurals. L'Islam ortodox es vehicula per la paraula escrita de l'Alcorà, es desenvolupa a la mesquita com espai d'oració i reunió, i té com a responsable comunitari a l'*Imam* -figura propera a l'erudit en *fiqh*. Això a diferència de l'heterodox on tenen gran pes els sants, i en el que es desenvolupen peregrinacions a les seves tombes (*moussems*), ja que el sant, *morabit*, també *agurram*, constitueix l'eix vertebrador de la pràctica religiosa (Domínguez 2010:252-257). De fet, al 1980 es comptabilitzaven al voltant de 700 *moussems* al Marroc.

Molt sovint s'ha afirmat que l'Islam heterodox era majoritàriament amazic, si bé actualment les dades permeten ser més curosos ja que tots dos s'expressen a ciutats i pobles i, per tant, compten entre els seus fidels àrabs i amazics. Precisament per això en Reysoo (1991) es referia als participants de l'Islam heterodox com a marroquins per a evitar aquesta distinció des de l'etnicitat. I és que l'Islam heterodox s'integra en la societat, igual que l'Islam oficial, fet confirmat per la supervisió i control que s'exerceix des de l'Estat sobre els *moussems* els darrers anys (Reysoo 1991:25,205).

⁶ El *qanun* consistia en una història breu en la que es narraven uns fets dels quals se'n podia extreure una conclusió per tal de resoldre un conflicte.

perifèria

Número 18(2), diciembre 2013

<http://revistes.uab.cat/periferia>

Diferències i similituds entre amazics i àrabs

La distinció colonial dels àrabs i els berbers tenia una triple referència: es basava en un factor lingüístic per les diferències entre l'àrab i l'amazic, en un de polític fonamentat en la distinció del bilad as-siba –terra de la dissidència- i del bilad al-Majzen –terra de l'Estat-, i en un d'espacial sobre la presumpció que els amazics vivien preferentment en contextos rurals i no urbans. Ningú no dubta del rol que jugaren els francesos en l'agudització de les diferències entre àrabs i amazics (Rosen 1973), escenificada amb l'aprovació del Dahir Berber del 1930 a l'ex protectorat francès tal com van argumentar Brown (1973:202) o B. Hoffman (1967:45). A aquestes distincions s'hi sumava el culte als sants (*moussems*) com a pràctica no ortodoxa de la fe musulmana en inspirar-se en la figura del profeta Mohamed i expressar-se sota la forma d'una peregrinació, en aquest cas de la tomba d'un sant i no a La Meca (Dermenghem 1954, Reysoo 1991).

Respecte de les semblances, destacar les existents en el parentiu (Gellner 1969, Hart 1973, B. Hoffman 1967, Rosen 1973) amb matisos com el reconeixement i visibilitat de les dones, que era menor entre els àrabs que no entre els berebers, tal com el propi Rosen (1973:165) esmentava en afirmar que era més fàcil que un home bereber no acceptés que la seva germana o filla es casés amb un àrab pel tracte de reclusió que patien les dones àrabs. Tanmateix, és un fet que els assentaments urbans han estat històricament àrabs. Ara bé, com que la cultura dominant de les ciutats era l'àrab, s'ha fet invisible que altres grups s'hi estaven integrant, com era el cas dels amazics. Tan era així que s'observà com entre els berebers es buscaven estratègies d'integració social ràpida tal com permetia l'adopció de certa indumentària (Aixelà 2002).

perifèria

Número 18(2), diciembre 2013

<http://revistes.uab.cat/periferia>

No obstant, no fa tant que Chaker (1989:10) afirmava que l'important procés migratori del camp a la ciutat que s'estava produint al Marroc des de la Independència, no havia matisat la invisibilitat amazic. Un exemple concret d'emigració bereber era el de la ciutat de Sefrou on, segons les seves dades, ja al 1960 hi havia només un 56,2% de musulmans residents havent nascut a la ciutat, i que el percentatge seguia baixant ja que al 1971 la proporció era del 52,8%, de la qual més de la meitat corresponia a berebers de l'Atlas Mitjà i del Rif.

La invisibilitat amazic

La visibilitat sociopolítica dels amazics al Marroc és molt recent i té poc més d'una dècada (Goodman 2004, Venema and Mguild 2003, K. Hoffman 2006, Aixelà 2007). Els elements que l'han permès han estat diversos si bé un dels més rellevants ha estat que la mobilització és una resposta articulada des de l'interior, amb recolzament transnacional, a l'arabització forçada que durant dècades havia relegat la llengua i els costums amazics, mantenint-los fora de la centralitat de l'Estat i negant-los tota possibilitat d'aprenentatge a l'escola, o de ressò als mitjans de comunicació (Chaker 1998, Goodman 2004, Aixelà, 2002).

Així que, al mateix temps que s'ha anat articulant aquesta reivindicació col·lectiva amazic, Goodman (2004:76) destacava el suport extern, polític i mediàtic, rebut de la Comissió Europea per una banda, i de la premsa francesa de l'altra, amb un alineament d'associacions transnacionals de drets humans (Amnistia Internacional o la Lliga Internacional dels Drets Humans).

Lògicament ha estat rellevant la influència de les migracions transnacionals dels amazics a Europa ja que durant dècades s'havien anat establint a Espanya, França, Holanda, Alemanya i Bèlgica, i sembla que finalment podrien haver tingut un efecte d'empoderament del col·lectiu a la seva societat d'origen, afavorint les reivindicacions identitàries. Sembla doncs que l'aparició de nombroses associacions amazics, dins i fora de las fronteres marroquines, també sigui un efecte rebot de l'homogeneïtzació àrab practicada durant dècades (Aixelà 2007).

perifèria

Número 18(2), diciembre 2013

<http://revistes.uab.cat/periferia>

El canvi de les polítiques iniciat a l'any 2003 obre doncs un camí cap a la visibilitat sociocultural al Marroc. La monarquia i l'Estat han pres en consideració la necessitat de donar-los més espais, fet que s'ha plasmat amb l'activació de diferents polítiques socials com l'escolarització bereber en algunes escoles o els programes en varietats lingüístiques amazics. Tot aquest procés de canvi ha estat encapçalat per l'*Institut Royal de la Culture Amazighe*, creat per Mohamed VI i dirigit, primer per Mohammed Chafik i després per Ahmed Boukouss, i si bé no hi ha dubte de que la institució pot contrarestar la vitalitat associativa bereber marroquí, fins a neutralitzar-la, de moment està realitzant una tasca interessant de recuperació i promoció de la cultura amazic. De fet, podria ser que les polítiques activades per l'Estat volguessin mirar de reconduir el que és inevitable ja que, pel que sembla, el ressorgiment de la identitat amazic resta assegurada per l'associacionisme intern i per la influència de les comunitats transnacionals d'Europa.

Bibliografia

AIXELÀ, Yolanda (2002). "Homogeneización y arabización en Marruecos. Una aproximación a lo beréber desde el género" En Nash, M. & Marre, D. (eds.) *Multiculturalismos y Género: un Estudio Interdisciplinar*. Barcelona: Ediciones Bellaterra, pp.159-176.

AIXELÀ, Yolanda (2007). "Las ciudades marroquíes en las reivindicaciones étnicas y de sexo: mujeres y feminismos, beréberes y visibilidad sociopolítica" En Aouad Lahrech, O. & Benlabbah (eds.) *Le Maroc et l'Espagne. Cinquante ans de cooperation*. Rabat: Instituto de Estudios Hispano-Lusos, pp.133-146.

ALAHYANE, Mohamed (1986). "Stratégie matrimoniale et mariage à Lakhsas". *BESM*, nº 158, Rabat.

ADAM, André (1973). "Berber Migrants in Casablanca" *Arabs & Berbers*. London: Duckworth, pp. 325-345.

perifèria

Número 18(2), diciembre 2013

<http://revistes.uab.cat/periferia>

BLANCO IZAGA, Emilio (1939). *El Rif (2ª parte). La Ley Rifeña. Los cánones rifeños comentados*. Ceuta: Imperio.

BOUKOUSS, Ahmed (2005). "La enseñanza del amazigh: una experiencia prometedora". *Afkar/ideas*, nº 5, Madrid, pp. 37-39.

BROWN, Kenneth (1976). *People of Salé. Tradition and Change in a Moroccan City 1830-1930*. London: Manchester University Press.

CHAKER, Salem (1998). *Berbèrs Aujourd'hui*. París: L' Harmattan.

DIRECTION DE LA STATISTIQUE MAROCAINE (1990). *Statut économique et social de la femme au Maroc. Recueil analytique des textes*. Rabat: CERED.

DERMENGHEM, Emile (1954). *Le culte des Saints dans l'Islam maghrébin*. París: PUF.

DOMINGUEZ, Pablo (2010). *Vers l'Éco-Anthropologie. Une approche multidisciplinaire de l'Agdal pastorale du Yagour (Haut Atlas de Marraquech)*. Tesis Doctoral, EHESS / UAB.

EL-HARRAS, Mokhtar (1987). "Evaluation critique de quelques études récentes sur la famille rurale au Maroc" *Portraits de femmes*. Casablanca: Le Fennec, pp. 125-143.

GELLNER, Ernest (1969). *Saints of the Atlas*. Cambridge: University of Chicago Press.

GOODMAN, Jane (2004). "Reinterpreting the Berber Spring: From rite of Reversal to Site of Convergence". *The journal of North African Studies*, vol.9, nº3, pp.60-82.

HART, David Montgomery (1973). "The tribe in modern Morocco: two cases studies" *Arabs & Berbers*. Londres: Duckworth, pp.25-59.

HOFFMAN, Bernard G. (1967). *The Structure of Traditional Moroccan Rural Society*. La Haya: Mouton & Co.

HOFFMAN, Katherine (2006). "Berber language ideologies, maintenance and contraction: Gendered variation in the indigenous margins of Morocco". *Language & Communication*, nº 26, pp. 144-167.

perifèria

Número 18(2), diciembre 2013

<http://revistes.uab.cat/periferia>

M'RABET, Mohamed (1993). "Problèmes de développement socio-économique et transition démographique au Maroc" *Journées d'études su le thème: Femme et Developement*. Rabat: L'Association Maghrebine pour l'Etude de la Population, pp. 77-99.

REYSOO, Fenneke (1991). *Pèlerinages au Maroc*. Neuchâtel/París: Ed. de l'Institut d'Ethnologie Neuchâtel.

ROSEN, Lawrence (1973). "The Social and Conceptual Framework of Arab-Berber Relations in Central Morocco" *Arabs & Berbers*. Londres: Duckworth, pp. 155-173.

ROSEN, Lawrence (1984) *Bargaining for Reality: the Construction of Social Relations in Muslim Society Comunity*. Chicago: Chicago University Press.

VENEMA, Bernhard y MGUILD, Ali (2003). "Access to land and Berber Ethnicity in the Middle East, Morocco". *Middle Eastern Studies*, nº4, pp.35-53.

VILLANOVA, José Luís (2004). *El Protectorado de España en Marruecos. Organización política y territorial*. Barcelona: Edicions Bellaterra.

WESTERMARCK, Eduard (1914). *Marriage Ceremonies in Morocco*. Londres: Macmillan & Co.